

УДК 343.985:343.97(477)

Албул С.В.
Начальник кафедри
оперативно-розшукової діяльності
ФПФПКМ ОДУВС,
кандидат юридичних наук, доцент,
полковник міліції
Член Союзу юристів України

ГНОСЕОЛОГІЧНА ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННОЇ РОЗВІДКИ

Албул С.В. Гносеологічна функціональність правоохоронної розвідки.

Анотація: Розглянуто поняття та основні ознаки гносеологічної складової правоохоронної розвідки органів внутрішніх справ. Автор, на підставі аналізу філософських концепцій, світової практики боротьби зі злочинністю, виказує особисте ставлення до означеного питання та надає конкретні пропозиції щодо розуміння сутності правоохоронної розвідки органів внутрішніх справ.

Ключові слова: гносеологія; органи внутрішніх справ; оперативно-розшукова діяльність; правоохоронна розвідка; розвідувальні заходи.

Албул С.В. Гносеологическая функциональность правоохранительной разведки.

Аннотация: Рассмотрено понятие и основные признаки гносеологической составляющей правоохранительной разведки органов внутренних дел. Автор, на основании анализа существующих философских концепций, мировой практики борьбы с преступностью, выражает личное отношение к указанному вопросу и вносит конкретные предложения относительно понимания сущности правоохранительной разведки органов внутренних дел.

Ключевые слова: гносеология; органы внутренних дел; оперативно-розыскная деятельность; правоохранительная разведка; разведывательные мероприятия.

Albul S.V. Epistemological functionality of law-enforcement secret service.

Summary: We considered the concept and basic features of the epistemological component of law enforcement intelligence of the Internal Affairs Agencies. The author, based on an analysis of existing philosophies, world practices in the fight against crime, expresses personal relation to specifying the matters and makes concrete proposals for understanding the essence of law enforcement intelligence of Internal Affairs Agencies.

Keywords: epistemologic; organs of internal affairs; operative-search activity; law-enforcement secret service; reconnaissance measures.

Ефективна протидія злочинності, особливо її організованим формам, неможлива без розуміння тих процесів, які відбуваються у злочинному середовищі або навпаки створенні необхідних умов для документування фактів протиправної діяльності тощо. У зв'язку з цим органи внутрішніх справ стикаються з необхідністю з'ясування умов формування та існування організованих злочинних формувань, обраних ними механізмів вчинення

злочинів, рольової участі у цьому процесі кожного учасника злочинного угруповання, руху тіньових та певних легальних фінансових потоків, які є підґрунтям існування цих угруповань або навпаки предметом їх злочинних інтересів, функціонування інфраструктури організованої злочинності тощо [1, с. 317]. Організація протидії їх злочинній діяльності вимагає добування, аналітичної обробки та використання оперативно-розшукової інформації, одержаної у тому числі у із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, з метою своєчасного запобігання, виявлення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України [2, с. 12]. Це потребує від оперативних підрозділів органів внутрішніх справ активного використання, в рамках чинного законодавства, негласних методів оперативно-розшукової діяльності та специфічних засобів отримання оперативної інформації, документування фактів протиправної діяльності тощо, одним з яких є правоохоронна розвідка органів внутрішніх справ [3, с. 82]. Правоохоронна розвідка являє собою системний елемент оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ та здійснюється шляхом використання системи розвідувальних, пошукових, інформаційно-аналітичних заходів, у тому числі із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, спрямованих на своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам України від злочинності. Метою правоохоронної розвідки є своєчасне запобігання, виявлення і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності, поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу та політики [1, с. 322].

Останніми роками опубліковано значну кількість робіт, що розкривають фундаментальні положення теорії та практики застосування тактичних прийомів боротьби зі злочинністю оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. У числі закордонних і вітчизняних учених, котрі займалися цією проблемою, слід вказати К.В. Антонова, В.М. Аتماжитова,

О.М. Бандурку, Д.В. Гребельського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, А.Г. Лекаря, Д.Й. Никифорчука, С.С. Овчинського, І.В. Проценка, В.Л. Регульського, М.Б. Саакяна та інших. Разом з тим деякі аспекти названої проблеми дотепер залишаються не розробленими або дискусійними, не всі спірні проблеми вирішені, особливо з урахуванням сучасної ситуації у сфері боротьби з організованою злочинністю. Одним з актуальних питань сучасної тактики боротьби зі злочинністю є вміння оперативних працівників реалізувати наукові рекомендації і вироблені практикою прийоми і методи ОРД із метою виявлення, попередження, припинення злочинів. При цьому слід мати на увазі, що саме оперативно-розшукова інформація про реально сформовану ситуацію, про особистість протидіючого правопорушника забезпечує високу оперативну готовність засобів і методів, дозволяє оперативному працівнику застосовувати різні варіанти дій при зміні умов і цілей вирішення оперативно-тактичних завдань [7, с. 17].

Оперативні підрозділи органів внутрішніх справ для забезпечення успішної роботи щодо попередження і припинення злочинів повинні володіти визначеним мінімумом вихідних даних, щоб на їх основі здійснювати необхідні оперативні заходи. Вирішення зазначених завдань у значній мірі і досягається постійним пошуком такої інформації. Враховуючи, що здобуття оперативно значущої інформації знаходиться у площині загальної теорії пізнання, необхідно, за нашим переконанням, вести мову щодо аналізу гносеологічної складової правоохоронної розвідки.

Із філософською концепцією знання і способами його одержання (пізнання) логічно пов'язана філософська теорія свідомості. На думку Платона, потреба знання є головним мотивом людської діяльності: «Немає нічого сильнішого за знання, воно завжди і в усьому перевершує і задоволення, і все інше» [4, с. 24]. Отже, пізнання – це процес здобування, нагромадження, оновлення і систематизації знання про природу, суспільство і духовний світ людини. Грецькою мовою знання як феномен виражається такими поняттями,

як «gnosis» та «epistema». Філософська традиція, яка ґрунтується на цих поняттях, характеризує вчення про пізнавальний процес як гносеологію та епістемологію. Термін «епістемологія» більш поширений у західних англomовних країнах, йому надають перевагу ті вчені, які досліджують природу наукового пізнання. Поняття «гносеологія» ширше за змістом, воно охоплює будь-які форми і види пізнання людиною навколишнього світу – наукові, донаукові, ненаукові. На наш погляд, стосовно правоохоронної розвідки слід застосовувати саме цей термін, адже гносеологія (грец. «gnosis» – пізнання і «logos» – вчення) – галузь філософії, яка вивчає сутність пізнавального процесу, його закономірності та принципи, форми і типи одержання знання про світ в усьому його багатоманітні [10, с. 118-119]. Важливим розділом філософської гносеології є вчення про структуру і методи пізнання, його рівні і способи, завдяки яким відбувається одержання знань, їх систематизація, оформлення у наукові гіпотези, концепції, теорії. Центральним пунктом гносеології є проблема істини як результату адекватного відображення у свідомості суб'єкта пізнавальної діяльності сутнісних властивостей об'єкта дослідницького інтересу. Стосовно предмету нашого дослідження, це сутнісні властивості організованої злочинності та її інфраструктури.

Проблеми пізнання навколишньої дійсності завжди хвилювали мислителів. Разом із тим, розгорнута гносеологічна проблематика була осмислена в Нову епоху, коли потреба у достовірному знанні про сутність речей, природних і суспільних явищ стала домінуючою у мотивації філософських пошуків [6, с. 37]. Суспільні потреби актуалізували питання щодо досвідного характеру одержання знання (емпіризм), можливостей розуму дати знання, адекватне самим об'єктам (раціоналізм). Загострилася і проблема активності суб'єкта в пізнавальному процесі, його можливостей отримати потрібне знання як достовірну, аргументовану інформацію про навколишній світ, здатності людини завдяки своєму досвіду, від якого залежать її почуття і розум, одержати точні, істинні знання про природу,

суспільне життя і про себе [5, с. 63]. Деякі філософи-скептики (Піррон, Секст Емпірик, М.-Б. де Монтень) висловлювали сумнів щодо можливості отримати істинне знання [4, с. 35-37]. Інші філософи, зокрема І. Кант, заперечували здатність людини до пізнання сутності об'єктів, агностики обмежували пізнання сферою явищ. Цим вони обґрунтовували розповсюджений в сучасній некласичній філософії гносеологія най песимізм (лат. - найгірший) – зневіра у можливості людського розуму пізнати сутність речей і процесів, а також можливість керуватися здобутим знанням у практичному житті. У свою чергу, їх опоненти (Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц, Г.-В.-Ф. Гегель, К. Маркс) наголошували на необмежених можливостях людського розуму, його пізнавальній могутності, вірі в його здатність осягнути істину. На цьому ґрунтується гносеологічний оптимізм (лат. – найкращий) – віра у всемогутність сили розуму, його здатність озброїти людство істинним знанням, яке уможливорює продуктивно-доцільне використання природних ресурсів і суспільних надбань [4, с. 78-79; 9, с. 325].

Слід зазначити, що відповідно до розуміння природи суб'єкта, об'єкта пізнавального інтересу та їх взаємодії теорія пізнання в історії філософії набувала різних форм, відтінків і напрямів: ідеалістична чи матеріалістична, споглядальна чи діяльнісна гносеологія. Важливе значення при цьому має проблема визначення основного відправного чинника самого механізму процесу пізнання. Філософи-сенсуалісти (Дж. Локк, Т. Гоббс, Д. Берклі) визнають головним чинником пізнання людські почуття. На думку англійського філософа Дж. Локка, всі людські знання мають чуттєво-досвідний характер, а людська душа – «чиста дошка» (*tabula rasa*), «білий папір без будь-яких знаків та ідей», на якому досвід залишає свої письмена [9, с. 298]. Теза Дж. Локка, що відчуття є першопричиною виникнення ідей («всі знання походять від відчуттів», «в розумі немає нічого, що б первісно не містилося у почуттях»), його вчення про досвідне відображення матеріального світу (емпіризм) є одними із центральних положень сенсуалістичних та емпіричних теорій пізнання [4, с. 294]. Їх опоненти, філософи-раціоналісти

(Р. Декарт, Г.-В. Лейбніц, Б. Спіноза) визнають провідну роль розуму в одержанні знання, вважають його джерелом істини. Р. Декарт був переконаний в тому, що лише розум вказує надійний шлях досягнення істини, оскільки почуття здатні вводити людину в оману. Те, що людина досягає власним мисленням, правильно застосовуючи його, насправді істинне, вважав Р. Декарт. Так, в історії філософії була порушена важлива для теорії проблема методу пізнання – сукупності правил, прийомів, процедур пізнання і відповідної практичної діяльності. Вчення про методи (шляхи, засоби, прийоми пізнавального процесу) є одним із головних у філософській гносеології. У процесі пізнання використовують методи: 1) емпіричні (грец. *empeiria* – досвід) – визнання основою пізнання досвід; 2) сенсуалістичний (лат. – почуття, відчуття) – метод, який основним засобом одержання знання визнавав відчуття; 3) раціоналістичний (лат. – розумний) – метод, який ставить розум, логічне мислення над почуттями [5, с. 67]. Філософи, які надають перевагу емпіричному і сенсуалістичному методам, сприймають логічне мислення як «шосте чуття», яке впорядковує здобутий емпіричний матеріал. Утім, будь-яке знання є поєднанням чуттєвого і раціонального знання. Формами чуттєвого пізнання є: а) відчуття – відображення властивостей, якостей предметів і явищ об'єктивного світу, внутрішніх станів організму внаслідок їх впливу на рецептори; б) сприймання – цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності та їх вплив на рецепторні поверхні органів чуття; в) уявлення – образи предметів і явищ дійсності, створені внаслідок їх впливу на органи чуття. У свою чергу, раціональне пізнання здійснюється завдяки мисленню на таких рівнях, як розсудок (початковий рівень мислення, де оперування абстракціями відбувається в межах певної незмінної, наперед заданої схеми) і розум (вищий рівень раціонального пізнання, для якого притаманне творче оперування абстракціями і рефлексією). Його формами є: а) поняття – форма мислення, яка відображає предмети з їх загальними та істотними властивостями; б) судження – форма мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення

розкриваються зв'язки предметів з їх властивостями або відношення між предметами чи їх множиною; в) умовивід – форма мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) отримують нові думки (висновки) [6, с. 215].

Науковці зазначають, що процес пізнання здійснюється на науковому і донауковому рівнях [5, с. 78]. Донауковий рівень репрезентує мислення звичайної людини, яка не обтяжує себе думками про правильний вибір найкращого способу пізнання. Буденне пізнання спирається на повсякденний життєвий досвід людей, апелює до їх здорового глузду. Цим воно відрізняється від наукового пізнання. Однак у кожному випадку людина прагне зрозуміти сутність того, що спостерігає, про що розмірковує. І на донауковому, повсякденному рівні, і на підставі свідомо обраного методу суб'єкт пізнавальної активності завжди прагне достовірного знання, шукає істину. На цьому, за нашим переконанням, будується й, так званий, розвідувальний цикл, який можна визначити як ланцюг певних завдань та їх реалізацію: «постановка завдання» – «здобування інформації (відомостей)» – «аналітична обробка інформації» – «видача результатів (нового знання)» [8, с. 93]. Це без сумніву, притаманне й правоохоронній розвідці взагалі.

В класичній теорії пізнання центральною є проблема істини, яка концептуально розробляється як самостійна тема [9, с. 291]. При цьому істиною чи оманом вважають відповідність або невідповідність людських знань дійсності, тотожність людської думки, представленої у змісті судження щодо істини і реальності. Питання про відповідність знань дійсності, міру цієї відповідності є одним із найдискутивніших. У гносеологічній теорії істини особлива увага приділяється двом питанням: які ознаки (властивості) істини; що є критерієм (мірилом, показником) істини? Ознаками істини вважають такі її інваріантні (незмінні) властивості, як об'єктивність за змістом, обґрунтованість, переконливість доведень [6, с. 184]. Пізнання є багатоступеневим, складним, глибоко суперечливим процесом. Це притаманне і його результатам, уявленням про сутність, правильність, достовірність. Такі уявлення і судження забезпечуються різноманітними методами, зумовленими

свідомим вибором моделі пізнавальної дії, принципами вивчення об'єкта, висловленими в поняттях попередніх припущень (гіпотез). Гносеологія узагальнює конкретні методи пізнання, якими користуються різноманітні науки (технічні, природничі, суспільні, гуманітарні тощо), виокремлюючи серед них сукупність загально логічних і специфічних методів – індукція і дедукція, аналіз і синтез, аналогія, ідеалізація, типологізація, порівняння (компаративістика) [5, с. 73]. Наукові досягнення останніх десятиріч доповнили гносеологічний інструментарій такими новітніми методами, як синергетика (з'ясування процесу самоорганізації в досліджуваних об'єктах), моделювання (з'ясування властивостей речей і процесів за їх зразками-моделями), системний метод (з'ясування взаємодії окремих частин, що забезпечує органічну цілісність об'єкта), метод додатковості (урахування дії побічних чинників) тощо. За нашим переконанням, вказані новітні методи мають бути притаманними й процесу пізнання під час реалізації завдань правоохоронної розвідки щодо своєчасного запобігання, виявлення і нейтралізації реальних та потенційних загроз національним інтересам України від організованої злочинності як на тактичному, так і на стратегічному рівнях.

Науковці відмічають, що сучасний етап розвитку науки зосереджує увагу дослідників на необхідності використання міждисциплінарних методів, теорії самоорганізації, альтернативістики з урахуванням методологічних у гносеологічному сенсі понять «невизначеність», «вірогідність», «віртуальність», «випадковість», «не лінійність», «біфуркація» та «флуктуація», які сукупно відображають характеристики несталого, складного і рухливого світу [6, с. 294]. Якісно нові наукові досягнення значно розширюють діапазон гносеологічного знання, однак, породжують нові проблеми. Тому в сучасній гносеології важливу роль відіграє метод інтерпретації – пояснення смислів одержаних результатів дослідження, оформлених у текстах. Важливого значення цей метод набуває в соціальному пізнанні, до якого ми відносимо й правоохоронну розвідку. На сучасному

етапі це питання цікавить представників когнітивної психології. Усі ці труднощі одержання істинного знання спричинили обґрунтування різних теорій істини: а) кореспондентської (істина – це знання, адекватне дійсності); б) конвенціоналістської (істина – це результат умовної узгодженості, угоди вчених); в) когерентної (істина – свідчення несуперечливості доказів); г) прагматистської (істина – все те, що корисно). Кожна теорія істини потребує визначення критерію її достовірності (відповідності реальності). Серед численних її критеріїв найважливішим, на думку багатьох фахівців, є практика – різноманітна доцільна, цілеспрямована, пізнавально-творча, конструктивна діяльність людей. Завдяки такій діяльності здобуті у процесі пізнання знання про реальність використовуються суспільством у практичних, життєво необхідних цілях, зокрема, у правоохоронній діяльності. Аксиоматичним є твердження про те, що саме людська практика є джерелом пізнання, його критерієм і метою. У практичній пізнавальній діяльності приховані мотиви творчої активності суб'єкта, його постійне бажання створення нового (інноваційне мислення і діяльність) або вдосконалення існуючого. Крім практики, науці відомі й інші критерії істини: логічна несуперечливість, досвід, інтуїція [5, с. 77]. Оскільки практика є головним, але не єдиним критерієм істини, то філософська гносеологія не пов'язує жорстко істину і практику: практичне не завжди істинне, а істинне не обов'язково практичне. Практика не є чимось абсолютним і незмінним, її зміст, форми і мета багато в чому визначаються обставинами людського буття, ситуацією, в якій перебуває людська спільнота, суспільство, на ній позначаються «виклики часу». Однак практичні потреби ініціюють процес пізнання, у практичній діяльності життя верифікує його результати, застосовує набуте знання в конкретній, в тому числі професійній діяльності. Проте безсумнівно і те, що практика часто спростовує попередні «істини», виявляє їх обмеженість, навіть хибність. Ототожнення істини із соціальною практикою нерідко спричинювало вульгаризацію істини як наукової цінності.

Поняття «істина», «значення», «сенси» та інші категоріальні одиниці теорії пізнання набувають проблемного характеру. Плюралізм істини, альтернативність методів пізнання – характерні ознаки ситуації, в якій перебуває філософська теорія пізнання. У сучасній науці помітно посилюється роль універсального діалектичного філософського методу, який об'єднує багато із зазначених особливостей пізнання навколишнього світу, актуалізується проблематика взаємозв'язків і розвитку, їх філософського осмислення, дослідженням чого займається діалектика. Одним із варіантів нового універсального методу є інтервальний підхід [6, с. 301]. Його суть полягає у ствердженні рівноправності різних картин одного й того ж досліджуваного об'єкта за обов'язкової умови раціональної обґрунтованості особливостей уявлення про предмет спостереження.

Отже, філософська теорія пізнання (гносеологія) вивчає процеси, закони, форми і методи одержання знання про навколишню реальність, окреслює шляхи досягнення об'єктивної істини. У раціональному пізнанні істинним має бути не тільки кінцевий результат пізнання, а й метод його одержання. Важливим завданням цього методу є виявлення взаємозв'язків, які надають світові цілісності, з'ясування глибинних причин постійного розвитку. За нашим переконанням, успішна реалізація завдань правоохоронної розвідки багато в чому залежить від комплексного наукового обґрунтування її сутності на підставі глибинного розуміння гносеологічної складової. Саме в цьому може бути розкрита сутність гносеологічної функціональності правоохоронної розвідки як системного елементу оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ.

Література

1. Албул С.В. Правоохоронна розвідка як інструментарій доказування: питання правової регламентації // Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) / відпов. за випуск Ю.П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. – С. 504 с. – С. 317-322.

2. Аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності: навчально-практичний посібник / Д.Й. Никифорчук, О.Ю. Бусол, Г.М. Бірюков. – К.: НАВС, 2012. – 152 с.
3. Гордієнко С.Г. Щодо сутності та змісту розвідувальної діяльності / С.Г. Гордієнко // Вісник Луганської академії внутрішніх справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2004. – С. 81-89.
4. Жоль К.К. Философия и социология права: учебное пособие. – К.: Юринком Интер, 2000. – 480 с.
5. Ивакин А. А. Краткий очерк общей философии / А. А. Ивакин. – Одесса : АстроПринт, 1999. – 103 с.
6. Киричок О.Б. Філософія: підручник / О.Б. Киричок. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 381 с.
7. Проценко І.В. Роль стратегічної і тактичної розвідки у боротьбі зі злочинністю / І.В. Проценко // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – К., 2003. – № 146, 147. – С. 17-18.
8. Розвідка-2000: перегляд головних елементів : посібник для професійних розвідників / За ред. Мерилін Б. Петерсон. – К., 2005. – 148 с.
9. Спиркин А.Г. Философия: учебник / А.Г. Спиркин. – М.: Гардарики, 1999. – 816 с.
10. Философский энциклопедический словарь / ред. кол. : С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.